

Tragiškiausias XX amžiaus Lietuvos valstybei laikotarpis: 1938–1940 metai pulkininko Kazio Griniaus raštuose

Juozas Skirius

Lietuvos edukologijos universitetas, Humanitarinio ugdymo fakultetas, Pasaulio istorijos katedra,
T. Ševčenkos g. 31, Vilnius
el. p. juozas.skirius@leu.lt

Lietuvos valstybė savo istorijoje patyrė begalę išbandymų, kurių dalis lėmė tragišką valstybės ir tautos likimą. Vienas iš skausmingiausių smūgių buvo suduotas XX a. pirmosios pusės pabaigoje. Moderni Lietuvos Respublika (1918–1940 m.), susikūrusi po daugiau kaip šimto metų priklausomybės nuo carinės Rusijos, kaip ir kaimynės Latvija bei Estija, neišgyveno daugiau kaip 20 metų. Lietuvos valstybės, paskelbtos vasario 16-ąją, naikinimas prasidėjo 1938 m. kovo 17 d. Lenkijos ultimatumu, buvo pratęstas Vokietijos 1939 m. kovo 22 d. pareikalavimu atsisakyti Klaipėdos krašto ir uosto bei pagaliau apvainikuotas bolševikinės Tarybų Sąjungos 1940 m. birželio 15 d. okupacija ir 1940 m. rugpjūčio 3 d. aneksija. Visus šiuos skausmingus lietuvių tautai įvykius mokslinėje literatūroje išsamiai aprašė ne tik Lietuvos, bet ir užsienio istorikai. Reikia priminti istorikų užmirštą, dar 1959 m. Jungtinėse Amerikos Valstijose Alberto Tarulio parašytą ir anglų kalba išleistą argumentuotą studiją, skirtą bolševikinės Tarybų Sąjungos politikos Baltijos šalių atžvilgiu 1918–1940 m. analizei. Pasaulio anglakalbių visuomenė buvo išsamiau supažindinta su Baltijos valstybių, tarp jų ir Lietuvos, priverstiniu sužlugdymu. Autorius skaitytojui trumpai pristato ir kaimynų lenkų bei vokiečių reikalavimus Lietuvai¹. Baltijos valstybių sunaikinimas, jo nuomone, – tai brutalaus imperializmo veiklos padarinys. O štai istorikas Liudas Truska, analizuodamas politinę Antano Smetonos biografiją, Lietuvai tragišką laikotarpį glaudžiai sieja su tautininkų autoritarinio valdymo „saulėlydžiu“². Naujausioje akademinėje Lietuvos istorijoje tas laikotarpis įvardijamas kaip „Smetoni-

¹ TARULIS, Albert N. *Soviet Policy toward the Baltic States 1918–1940*. University of Notre Dame Press, 1959. 276 p.

² TRUSKA, Liudas. *Antanas Smetona ir jo laikai*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1996, p. 343–378.

nės Lietuvos pabaiga“, kaip „kapituliacija“ prieš kaimynus. Tiesa, bandoma paieškoti ir galimų alternatyvų³.

Tam laikotarpiui daug dėmesio skirta ir lietuvių išeivijoje išleistuose buvusių Lietuvos valstybės veikėjų atsiminimuose bei užsienio lietuvių propagandiniuose leidiniuose. Problemą plačiau aprašė buvęs Lietuvos užsienio reikalų ministerijos darbuotojas dr. Petras Mačiulis. Jis 1962 m. išleido savo atsiminimų knygelę aiškiu lakonišku pavadinimu „Trys ultimatumai“, kurioje bandė paaiškinti ir ultimatumų atsiradimo priešistorę⁴. Lietuvos diplomatas Kazys Škirpa, kalbėdamas apie to laikotarpio „klaidas“, „žaizdas“ ir „didelės nelaimės metus“, savo labai gausiai dokumentuotus atsiminimus įvardijo kaip „Lietuvos nepriklausomybės sutemas“⁵. Autorius neatsitiktinai tą sako, nes tiki, kad „sutemos“ ateityje išsisklaidys ir nepriklausoma Lietuva bus atkurta.

Archyvai (ir valstybiniai, ir privatūs) nuolat „atidengia“ naujos medžiagos praeičiai geriau suprasti. Tai pasakytina ir apie tragišką Lietuvos 1938–1940 m. laikotarpį. Nors atrodytų, kad jau iš esmės mokslininkai, pasiremdami gausia dokumentine ir faktine medžiaga, gauta iš pačių įvairiausių šaltinių, yra aprašę tuos įvykius, bet vis dar atsiranda naujų detalių ir faktų, kurie ne tik patikslina, papildo, bet ir nukreipia bei skatina tyrinėtojus analizuoti juos kitais aspektais, – tai praplečia mūsų supratimą. Taip atsitiko ir su toliau publikuojamu dokumentu. Prieš keletą metų dirbantis Lietuvos centriniame valstybės archyve ir sklaidant Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone bylas, visiškai atsitiktinai tarp dokumentų „išniro“ pulkininko Kazio Griniaus (1899–1965) konfidencialūs raštai (laiškas ir *pro memoria*)⁶. Dokumentų autorius yra mažai žinomas tyrinėtojams ir dar mažiau skaitytojams. Tiesa, K. Griniaus epizodinius veiklos momentus Berlyne savo atsiminimuose fiksuoja K. Škirpa⁷. Išsamesnės informacijos apie jį ir jo veiklą, išskyrus trumpus enciklopedinius straipsnius, kaip ir nėra. Tai Lietuvos Prezidento Kazio Griniaus (1866–1950) sūnus, kuris nuo 1919 m. tarnavo Lietuvos kariuomenėje, studijavo Prancūzijoje ir Belgijoje, 1937 07 – 1940 08 dirbo Lietuvos karo atašė Berlyne, 1941 m. persikėlė į JAV. Atvykęs apsigyveno Niujorke ir įsitraukė į Lietuvos laisvinimo veiklą, o nuo 1951 m. dirbo *Amerikos balso* radijuje Vašingtone⁸.

³ *Lietuvos istorija. Nepriklausomybė (1918–1940 m.)*. Lietuvos istorijos institutas. Ats. red. Jūratė Kiaupienė. Vilnius: LII leidykla, 2015, t. X, II dalis, p. 443–590.

⁴ MAČIULIS, Petras. *Trys ultimatumai*. New York: išleido Darbininkas, 1962. 122 p.

⁵ ŠKIRPA, Kazys. *Lietuvos nepriklausomybės sutemos (1938–1940). Atsiminimai ir dokumentai*. Chicago–Vilnius: Leidykla „Lietuvos kronika“ – AB „Vilspa“, 1996. 486 p.

⁶ 1941 10 10 pulk. K. Griniaus konfidencialus laiškas Lietuvos pasiuntiniui Povilui Žadeikiui Vašingtone. LCVA, f. 656, ap. 4, b. 364, l. 193–194; Konfidencialiai. Trumpa Pulk. GRINIAUS *pro memoria* iš 1937/1941 m. laikotarpio. Ten pat, l. 195–209.

⁷ ŠKIRPA, Kazys. *Lietuvos nepriklausomybės sutemos (1938–1940). Atsiminimai ir dokumentai*. Chicago–Vilnius: Leidykla „Lietuvos kronika“ – AB „Vilspa“, 1996, p. 139, 142, 161, 195, 203, 215, 251, 304, 343, 344.

⁸ GRINIUS, Kazys. *Jungtinių Amerikos Valstijų lietuviai. Biografijų žinynas*. Vilnius: MELI, 1998, t. 1, p. 336; TAMASŠAUSKAS, Kazimieras. Grinius Kazys. Iš: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Vilnius: MELI, 2005, t. 7, p. 180.

K. Griniaus dokumentų atsiradimo aplinkybes lėmė, kiek galima suprasti, noras, kol dar švieži prisiminimai, trumpai juos išdėstyti raštu tam, kad, anot jo, „šie mano parodymai kartais padės nušviesti ir vieną kitą praeities momentą“⁹. Iš jo laiško sužinome, kad Vokietijoje rašytų pranešimų nuorašai liko paslėpti saugioje vietoje Europoje, nes jis nerizikavo su savimi jų vežtis į JAV. Bet jis turėjo viltį kažkada paliktus dokumentus susigrąžinti. Tačiau, kaip nurodo K. Grinius, išvykdamas iš Berlyno, visą Lietuvos karo atašė archyvą sudegino, kad jis nepatektų į sovietų rankas¹⁰.

Dokumente *pro memoria* K. Grinius, kaip kariškis, apžvelgia Vokietijos politiką Lietuvos atžvilgiu 1938–1939 m., taip pat santykius su rusais 1939–1940 m. Kartkartėmis prisimena savo kolegas anglų, prancūzų ir lenkų karinius atašė bei pokalbius su jais. Gana dažnai mini ir kitus karinius bei politinius veikėjus. Jis bando vertinti Lietuvos politinę padėtį ir valdžios nuotaikas. Labai gerai atsiliepia apie Vokietijos štabo karininkus ir jų santykius su K. Griniu. Jis patvirtina tai, kad „iki pat paskutinės minutės vokiečiai tikėjosi esą Lietuva pasuks slovakų pėdomis“¹¹, t. y. kad Lietuvos vyriausybė karo pradžioje priims Vokietijos siūlymą patiemis iš Lenkijos atsiimti užgrobtą Vilniaus kraštą, tačiau Lietuva liko neutrali. K. Griniaus pastaba, kad rusiškoji „birželio 15 d. okupacija ir vokiečiams buvo tam tikra staigmena“¹², gali kelti gilesnių apmąstymų, kalbant apie vokiečių ir rusų derybas. Jis rašo, kad jau 1939 m. lapkričio mėnesį jam galutinai susidarė įspūdis, jog tik laiko ir pirmos progos klausimas dėl visiškos Baltijos valstybių okupacijos. K. Grinius patarė Lietuvos kariuomenės štabo ir Užsienio reikalų ministerijos atsakingiems pareigūnams „neatidėliojant pradėti tam eventualumui ruošti“, konkrečiai ką reikėtų daryti¹³. Mums jau žinoma, kad tuo metu trys Lietuvos diplomatai – Jurgis Šaulys, Bronius K. Balutis ir Petras Klimas – Paryžiuje parengė smulkų planą, ką Lietuvos vyriausybė turėtų daryti, kad apgintų savo nepriklausomą valstybę. Nors Kaune šis planas buvo svarstomas, bet vyriausybė nesiryžo imtis iniciatyvos¹⁴. K. Grinius aiškiai pabrėžia Lietuvos valdžios neveiklumą ir karo vadovybės nepasirengimą galimiems netikėtiems, blogiausiems valstybei scenarijams¹⁵.

Dokumentai-laiškas apima du puslapius, o *pro memoria* – 16 puslapių, jie parašyti spausdinimo mašinėle su nedideliais taisymais. Skelbtų dokumentų kalbos stengtasi neliesti – išlaikytas kalbos stilius, palikti iškraipyti žodžiai, ištaisytos tik korektūros klaidos. Siekiama išlaikyti dokumentų autentiškumą.

⁹ 1941 10 10 pulk. K. Griniaus konfidencialus laiškas Lietuvos pasiuntiniui Povilui Žadeikiui Vašingtone. LCVA, f. 656, ap. 4, b. 364, l. 193.

¹⁰ Ten pat, p. 194.

¹¹ Konfidencialiai. Trumpa Pulk. GRINIAUS pro memoria iš 1937/1941 m. laikotarpio. Ten pat, l. 196.

¹² Ten pat, p. 202.

¹³ Ten pat, p. 204.

¹⁴ SKIRIUS, Juozas. *Lietuvių visuomenininkas ir diplomatas Bronius Kazys Balutis (1880–1967). Tėvynei paaukotas gyvenimas*. Vilnius: „Vaga“, 2001, p. 507–509.

¹⁵ Konfidencialiai. Trumpa Pulk. GRINIAUS pro memoria iš 1937/1941 m. laikotarpio. LCVA, f. 656, ap. 4, b. 364, l. 205.

Tikėtina, kad šie dokumentai galėtų sudominti ne tik tyrinėtojus, bet ir šiaip istorijos mylėtojus. Už dokumentų parengimą spaudai esu labai dėkingas LEU Istorijos ir pilietinio ugdymo specialybės studentei Redai Zinkevičiūtei.

Konfidencialiai¹⁶

Sea Cliff / L.I. / 1941 m. X.IO

Didžiai Gerbiamas Pone Ministre,

Karo Attaché vieton Vokietijoje buvau paskirtas 1937 m. vasaroje. Toje Vietoje išbuvau iki pat Pasiuntinybės sulikvidavimo, t. y. daugiau 3 metų. Pusmetį išgyvenęs privataus piliečio titulu, Berlyną apleidau š/m vasario 5.

Tuo būdu Berlyne teko išgyventi kaip tik kritiškiausius Nepriklausomos Lietuvos egzistencijos paskutiniojo trimečio įvykius. Retrospektyviai žiūrint, tų įvykių komplekse įžiūrau 4 svarbesnius politinio sukrėtimo ruožtus:

- a/ Klaipėdos krizės metų / nuo 1938 m. rudens;
- b/ Vokiečių–lenkų karą ir Maskvos susitarimą dėl sferų;
- c/ Lietuva pusiau okupacinėje būklėje / nuo 1939 m. rudens;
- d/ Galutinę katastrofą / 1940 m. birželis /

Visus šiuos įvykius man teko iš labai arti stebėti; protarpiais juose ir veikiamai dalyvauti. Tarp kitko, dviem atvejais buvau kviečiamas imtis didesnės atsakomybės pareigų: 1938/1939 m. žiemą buvau kalbinamas pereiti į Užsienių Reikalų Ministeriją užimti Generalinio Sekretoriaus vietą. 1940 m. pavasaryje buvau kandidatuotas į Kariuomenės Štabo Viršininko vietą. Nuo pirmo siūlymo atsisakiau, antras – nuo ne nuo manęs priklausančių veiksmų atpuolė pats savaime.

Šią aplinkybę primenu tam, kad pabrėžti ant tiek pastarųjų metų tarptautinis sukūrys mane suartino su Lietuvos politikos vairuotojų sluoksniais.

Kaune reguliariai apsilankydavau kas 2–3 mėnesiai. Kiekvieno apsilankymo proga tekdavo sueiti – išsikalbėti tiek su Krašto Apsaugos / resp. Kariuomenės Štabo / tiek su Užsienių Reikalų Minist. svarbesniais asmenimis. Dažnai tekdavo dalyvauti ir svarbesniuose atsakingose viršūnėlių pasitarimuose.

Šiandien konstatuoju, kad, laikui bėgant, atsiminimai dyla, anų laikų įspūdžiai blunka. Dar metas kitas, ir tas išdils...

Nauja gyvenimo aplinkuma kaskart iškelia naujų rūpesčių. Jaučiu, kad ir trumpas, bet raštiškas matyto – pergyvento „Pro Memoria“ būtų visai vietoje. Tokią PRO MEMORIA čia Tamstai, Pone Ministre, ir pateikiu. Prašau ją priimti į pasiuntinybės archyvą. Galimas dalykas, kad šie mano parodymai kartais padės nušviesti ir vieną kitą praeities momentą.

¹⁶ Tekstas neredaguotas.

Rašau labai schematiniai. Dažnai ir be tikslių datų. Vokietijoje rašytų pranešimų nuorašai liko saugioje vietoje Europoje. Tikiuosi, vieną dieną galėsiu juos atgauti. Tuos dokumentus vežtis su savim, visgi, nerizikavau.

Mūsų diplomatinio susirašinėjimo svarbesnieji dokumentai, greičiausiai, bus patekę į bolševikų rankas. Šiaip, visą Karo Attaché archyvą sudeginau. Lemiamų valandų liudininkai liko išblaškyti kas kur. Žodžio laisve disponuojančių asmenų šiandien priskaitau vos kelius: kiti globojami GPU, dar kiti – GESTAPO.

Labai dažnai ir iš įvairių lietuviškųjų redakcijų gaunu siūlymus rašinėti savo atsiminimus. Laikau, kad šių dienų aplinkybėse tokie rašinėjimai bendram reikalui gali tik pakenkti: politiniai – partinės painiavos mano rašiniai vis vien neišriš, o bolševikų ar vokiečių rankose likusiems veikėjams galėtų eventualiai ir pakenkti.

Prašau priimti, Pone Ministre, mano aukštos pagarbos pareiškimus.

Gen. Štabo Plk. GRINIUS

Konfidencialiai

Trumpa Plk. GRINIAUS Pro Memoria iš 1937 / 1941 m. laikotarpio įvykių

I. Visuotinio karo linkui.

Karo Attaché vieton buvau paskirtas 1937 m. liepos mėnesyje. Iki tol 2 paskutiniuosius metus ėjau pareigas III Divizijos Štabo Viršininko Šiauliuose. Divizijos priklausomybėje buvo Žemaitija ir Klaipėdos Kraštas. Berlyno postą perėmiau iš Plk. Škirpos, kuris rengėsi pereiti į Užs. Reik. Min. tarnybą ir buvo besirengęs važiuoti atstovauti Lietuvą Ženevoje. Pirmus vizitus atlikęs, faktinai pareigas pradėjau eiti tik rugsėjo mėnesyje. Lietuvą atstovavo Berlyne tuo metu Dr. J. Šaulys. Kalbant apie mano pirmuosius išpūdžius, paminėjimo vertas visais atvejais išpūdingas Mussolini'io priėmimas Berlyne ir tų metų didesnieji rudens manevrai pietų Vokietijoje. Abu „spektaklius“ teko man, kartu su kitais Karo Attaché, iš labai arti stebėti.

Lygiagreta pradėjau rūpintis pastovesnių santykių sudarymu su kitų kraštų Karo Attaché. Paminėsiu, kad per visą mano tarnybą Berlyne ypatingai draugiškai sugyvenau su britais, švedais, latviais, belgais ir čekais. Draugiškai su prancūzais, estais, kiek vėliau su lenkais. Rusai tesirodydavo retai.

Tarp kitko, anų laikų britų Karo Attaché Berlyne Plk. Mason Mac Farlan / šiaudien Generolas / nuo š/m birželio yra britų karo misijos šefu Maskvoje, o jo anų laikų padėjėjas Majoras Strong / dabar Pulkininkas / šiandien sėdi labai atsakingoje vietoje Withehall. Kaip tik pastarasis man ir padėjo su visa šeima per Ispaniją bei Portugaliją ir prasikrapštyti.

Ilgametis lenkų Karo Attaché Berlyne Plk. Szymanski 1939 m. rudenyje pateko į bolševikų nelaisvę ir iki š/m birželio buvo laikomas internutu SSSR. Girdėjau, kad

šiandien jis eina svarbias pareigas Gen Anders'o Štabe Maskvoje. Apskritai imant, patekau į Vokietiją kaip tik jos ginkluotųjų jėgų milžiniško augimo pradžia. Ta prasme anais laikais Berlyne išgyventa diena – buvo naujiena. Žinios plaukė iš visų pusių. Apie vokiečių jėgų augimą visi karo attaché buvo kuo puikiau ir dokumentaliai informuoti. Ir britai, ir lenkai, ir prancūzai, ir amerikiečiai, ir visi kiti. Tvirtinimai, esą vokiečių kariškoji galybė išaugo slapčiomis, yra klaidingi. Tiek Europos, tiek Amerikos štabai apie vokiečių ginklus turėjo išsamių informacijų. Nuomonės skyrėsi, kai kalba užeidavo dėl karo eventualumo: dauguma manė, esą vokiečiai karo kelti nerizikuos. Lenkai panašiai protavo dar ir 1939 metų rugpjūčio mėnesį.

Vokiečių grasinimus ir jų kariuomenės telkimus lenkai laikė politiniu bluffu. Taip kalbėjo pulkininkas Szymanski / šiaip, puikiai informuotas/, taip kalbėjo ir KOP / pasienio / lenkų karininkai pačioje Lenkijoje. Tą žinau iš patyrimo. Mat, savaitę prieš karą, buvau apsilankęs Druskininkuose pasižvalgyti – pasiteirauti dėl lenkų ūpo.

Kalbant apie santykius su vokiečių štabu, turiu pasakyti, kad per visą mano buvimo laiką Berlyne iš vokiečių štabinių pusės turėjau kuo geriausią atsinešimą, net ir didžiausiuoju Klaipėdos įtempimo metu... Visuomet korektingi, mandagūs ir pasirenę patarnauti. Mat, iki pat paskutinės minutės vokiečiai tikėjosi esą Lietuva pasuks slovą pėdomis. Dargi ir sovietų garnizonams Lietuvoje įsisteigus, vokiečių štabo prielankumas mums nemažėjo. Ta prasme štabinė linija nesvyravo. Klaipėdos netekus, kitą dieną buvau iššauktas į štabą, kur generolas von Tippelskirch / Oberkwartiermeister IV/, dargi, teikėsi mums pareikšti „savo užuojautą“. Pradėjo kalbą – esą jie pilnai supranta, kiek mums skaudu netekti teritorijos...

Protokolo požiūriu, vokiečių kariškiams sunku ką nors primesti. Tiesa, tas pats von Tippelskirch tuoj po prancūzų katastrofos, Berlyne akredituotiems karo attaché apsilankius Paryžiuje / 1940 m. liepos 12 d./, stebėjosi, kodėl gi aš nelinkęs grįžti okupuoton Lietuvon? Sakė, esą darbo sąlygos pakenčiamos, nes Timošenko¹⁷ smarkiai sudrausmino raudonąją kariuomenę. Okupuota Lietuva jiems jau buvo nebe taip įdomi, nors Prezidentas Smetona, Ausamto manevriniam tikslams, tuo metu dar buvo laikomas Jaegerhoehe. Mat, vokiečiai laukė anglų kapituliacijos ir žygio į rytus.

II. Klaipėdos krizės metas.

1938 metų pavasary buvome priversti priimti lenkų ultimatumą. Prieš tai Dr. Šaulys buvo iškvietas į Aswartiges Amt ir pono von Ribbentrop painformuotas dėl vokiečių valdžios standpunkto: – padėt negalėsime, patariame priimti.

Prasidėjo didelių permainų metas. Prancūzų, anglų spiriami, rudenį pasidavė čekai. Pulk. Mac Farlan veik visą laiką buvo užimtas su Chamberlainu: čia Godesbergas, čia Munchenas. Karo attaché buvo sukviesti į Rytprūsių manevrus. Žinia apie Godesbergo pasimatymą mus pasiekė Insterburge. Kitą dieną vakarieniavome Karaliaučiuje: – buvome

¹⁷ Semionas Timošenka (1895–1970) – TSRS karinis veikėjas, 1940 m. TSRS maršalas, vadovavo Šiaurės vakarų frontui, 1940–1941 m. TSRS gynybos liaudies komisaras.

svečiais vokiečių kariuomenės štabo viršininko, garsaus generolo Beck'o / kaip paaiškėjo vėliau, generolas tuo metu buvo besirengiąs demisionuoti/. Vakariene pati per save gal ir nebūtų verta minėjimo, jei ne mažas, bet labai reikšmingas joje incidentas. Atsisėdus prie kavos, pripuolamai atsidūriau greta 11. vokiečių divizijos vado von Bock /gen./. Pastarasis, be jokių introdukcijų, pradėjo man išmetinėti lietuvių „neįmanomą“ elgesį Klaipėdoje. Priminė man vokiečių persekiojimus, suėmimus, kalinimus. Konkrečiai paminėjo von Dresslerį¹⁸ / pasirodė, būta jo giminaičio/. Pasakė, kad tokia padėtis ilgainiui darosi nebepriimtina ir kad tam turi būti padarytas galas. Įspėjimas buvo aiškus. Klaipėdos reikale tai buvo pirmas skambutis.

Apie „pašnekesį“ neatidėliojant painformavau vyriausybę / žodžiu ir raštu/. Raštiško pranešimo vieną egzempliorių adresuodavau taip pat Užsienin politikos departamento direktoriui. Tarp kitko pranešiau, kad von Bock'as pasakė, kad von Dressleris buvo laikomas kalėjime utėlių apsėstas kartu su kriminalistais...

Sudetų incidentui išsirišus, jau 1938 metų rudenį vis dažniau ir dažniau tekdavo nugirsti apie turintį įvykti sprendimą Klaipėdos reikale. Žinios ėjo iš visokių šaltinių. Tarp kitko, visai konkretų tuo reikalu įspėjimą gavau iš estų karo attaché Berlyne pulkininko Jakobsen. Aliarmuojančių žinių gavo ir tuo laiku Berlyne viešėjęs Gustainis. Berods, įspėjimas jam buvo padarytas paties d-ro Kleisto / iš Ribbentropo partinio biuro/. Mudviejų žinias sugretinus, išvadas padarius, su D-ru Šauliu pasitarus, buvo nuspręsta neatidėliojant mane siųsti į Kauną su ekstra pranešimu. Tas buvo, berods, 1938 metų lapkričio mėnesį. Kaune buvau išklaustytas viso aeropago, ponui Prezidentui pirmininkaujant / dalyvavo p.p. Lozoraitis, Urbšys, Balutis, berods, Raštikis/. Išvadoje pasakiau, kad Klaipėdos valanda, atrodo, bus išmušus. Priminiau, kad pasipriešinimo atveju vokiečiai Klaipėdos krašto siena nesivaržys ir, greičiausiai, eis toliau / tokios buvo žinios!/.

Neturėjau įspūdžio, kad mano šis pranešimas būtų padaręs reikiamo efekto. Klaipėdos perleidimui pasiruošta visiškai nebuvo. Pati evakuacija ėjo chaotingai ir galvotrūkčiais. Dargi Lietuvos Banko skyriai nebuvo gavę pasiruošti. Klaipėdos evakuacijos metu pasitvirtino ir antra žinutė: geležinkelius atvykę perimti vokiečių pareigūnai, pasirodo, buvo aprūpinti ir Didžiosios Lietuvos geležinkelių blankais, bilietais ir t. t. Vadinasi, pasipriešinimo atvejuje buvo numatyta eiti ir toliau. Apie šį faktelį net ir Lietuvoje mažai kas žino.

1938–1939 m. slenkstyje buvo padaryta ir kitokių personalių pakeitimų. Berlyno poste D-ras Šaulys liko pakeistas pulkininku Škirpa. Mat, Kaunui atrodė, kad tokiam postui kaip Berlynas, D-ras Šaulys nepakankamai veiklus ir energingas. Centre Lozoraitis liko pakeistas Urbšiu. Pastarasis man pasiūlė pas save Generalinio Sekretoriaus vietą. Vokiečių spaudos tonas Lietuvos atžvilgiu darėsi kaskart aštresnis. Tolesni įvykiai žinomi: Urbšio pasirodymas Berlyne, jo vizitas pas von Ribbentropą. Vizito metu ponas Urbšys kviečiamas atsisėsti, kambario durys demonstratyviai užrakinamos, raktas dedamas

¹⁸ Konradas Dresleris (1885–1955) – Klaipėdos krašto dvarininkas, aktyvus vietinių vokiečių nacių veikėjas, Kultūrbundo narys, Vokiečių ūkio partijos vadovas, Klaipėdos seimelio vicepirmininkas ir 1927–1935 m. pirmininkas.

į kišenių, p-ui Urbšui trumpai pareiškiamas fiurerio sprendimas. Čia pat pasiūloma susisiekti telefonu su Kaunu ir reikalą neatidėliojant baigti.

Vargais negalais Urbšui pavyksta išsiderėti kelios dienos formaliam reikalo sutvarkymui. Urbšį lydėjęs Škirpa tuo metu sėdėjo gretimame laukiamajame kambaryje. Jis įsileistas nebuvo. Urbšys tą pat dieną nutarė važiuoti į Kauną. Buvo nutartas dar ir kitas demaršas: apie tai, kas įvyko, neatidėliojant ir diskretiškai įspėti anglus, prancūzus ir lenkus. Buvo nutarta eiti per karo attaché ir tas uždavinys buvo pavestas man. Čia pat atsilankiau pas pulk. Szymanski lenką/, majorą Strong / MacFarldn tuo metu buvo Londone / ir pulk. Didelet / prancūzų/. Papasakojau jiems, kas atsitiko, ir prašiau neatidėliojant painformuoti savo atstovus, taip pat Varšuvą, Londoną, Paryžių. Čia pat pridūriau, kad mūsų elgesys / priešintis ar nesipriešinti / priklausys nuo jų. Lygiagrete ponia Gerutienė¹⁹ lėktuvu buvo pasiūsta su laišku į Paryžių pas p. Klimą.

Klaipėdos reikale lenkų spėliojimai, pasirodo, buvo visai kitokie: jie manė, kad Lietuva galutinai susitarė su vokiečiais. Lenkų žiniomis, kelias dienas prieš Urbšio pasirodymą Berlyne vokiečiai davė įsakymą savo spaudai nutraukti kompaniją prieš Lietuvą. Tikrovėje tai buvo savo rūšies tylą prieš audrą. Mano pareiškimas pusėtinai lenkus nustebino. Kiek vėliau teko patirti, į tą mano demaršą svarbesnieji Europos galiūnai atsakė „non possumus“²⁰.

Klaipėdos perleidimo delegacijoje dalyvavo Urbšys, Škirpa, prof. Petkevičius, doc. Krivickas /abu juriskonsultai / ir aš. Pradėję apie 19 val., posėdį baigėme apie 2 val. ryto. Tik mums Wilhelmstrasse pasirodžius, vokiečiai įteikė raštišką „sutarties“ projektą. Sutarties pagrindinės gairės buvo nekeistinos. Diskusijos ėjo vien pro forma, mažmožių keitimo prasme. Aš tuo metu laikiau nuolatinį telefono ryšį su Kaunu / su Turausku/.

Vokiečių pusę vedė von Weitzacker²¹. Faktinai tai buvo diktatas. Posėdžiui Wilhelmstrasse dar neprasidėjęs, karo laivas „Deutschland“ su Reicho fiureriu ir ištisa flotilija jau plaukė Klaipėdos linkui. Gretimame kambaryje sėdėjęs von Ribbentrop posėdžio eigą per visą laiką atidžiai sekė ir retkarčiais išsikviesdavo Urbšį atskiriems komentarams bei pasikalbėjimui. Mat, vokiečiai nerimavo greičiau kalbas baigti, kad galėtų fiureriui atraportuoti „Klaipėdos kalbos baigtos“. Tokio turinio radiograma „Deutschlandui“ ir buvo pasiūsta apie vidurnaktį... Detalus derybų eigos aprašymas turėtų faktinai sudaryti atskiri pro memoria objektai.

III. Vokiečių–lenkų karas ir Maskvos susitarimas.

Prahos užėmimas Vakarų Europos politikams, atrodo, buvo staigmena, nors Berlyne konkrečių duomenų apie vokiečių kariškus pasirengimus nestigo. Apie kaskart aplink Bohemiją vis stiprėjantį vokiečių plieno žiedą, pavyzdžiui, buvo Berlyne puikiausiai painformuoti prancūzai. Apie tai, kas ruošiama kelias atvejais, pasakėjo prancūzų majoras

¹⁹ Diplomato Alberto Geručio žmona.

²⁰ Išvertus iš lot. k. reiškia negalime (griežtai neigiamas atsakymas).

²¹ Von Weizsacker E. R. – Ausw. Amto valstybės sekretorius.

Rea / prancūzų karo attaché padėjėjas Berlyne/. Iš viso informacija apie vokiečių kariškus pasirengimus, kariuomenės judesius ir bebręstančius įvykius Berlyno karo attaché sluoksniuose buvo pastatyta labai gerai. Svarbesnės žinios į dvi tris dienas apeidavo visų karo attaché biurų. Net per visą 1939 metų vasarą vokiečių–rusų slapta vesti pašnekėsiai neprašė nepastebėti. Apie juos žinojo ir man kalbėjo plk. D... Deja, tuo laiku niekas tam nenorėjo tikėti. Visi manė, esą aliantai su rusais tikrai susitarė.

1939 m. vasara praėjo vis didėjančio vokiečių–lenkų įtempimo ženkle. Kariški pasirengimai abiem pusėm ėjo kaskart spartyn, didyn. Lenkai masiniai šaukė pakartotinam mokymui vis naujus atsarginius. Bet naujų vienetų neformavo. Vėliau paaiškėjo, kad lenkai ir mobilizuotis nesuskubo. Taip su 30-ia taikos meto divizijų jie ir žuvo. Kalbama, esą preliminarią mobilizaciją jiems buvo uždraudę daryti prancūzai su anglais. Vokiečiai mobilizavosi palaipsniui, slapta, atskirų kvietimų pavidale. „Erster Mobilmachung Tag“ viešai paskelbtas nebuvo / nors apie tai visi žinojo/. Rugsėjo gale buvo aišku, kad karas neišvengiamas. Abejojo tik kai kurie lenkai / Berlyne ir Druskininkuose/. Ką gi tuo metu jautė ir galvojo Kaunas? Paskutinėmis rugsėjo dienomis kaip tik buvau Kaune. Mačiausi ir kalbėjau su visa eile atsakingųjų pareigūnų. Bendras valdančių sferų, visuomenės ir kariuomenės štabo tonas buvo: – Lietuva lieka neutrali; apie besitartinčias nelaimės niekas negalvojo. Vokiečių–lenkų karas, buvo manyta, užtruks keliems mėnesiams.

Visai skirtingą šiuo reikalu nusistatymą reiškė pulk. Škirpa. Jo nuomone, Lietuva privalėjo padėti išnaudoti ir eiti atsiimti Vilnių. Tuo reikalu tarp pulk. Škirpos ir Kauno prasidėjo didelės rietenos.

Vieną dieną pulk. Škirpa gavo iš min. Bizausko net telegramą, kviečiant jį prie „santūrumo ir rimties“. Šiame visame laikotarpyje prie Pasiuntinybės darbų arčiausiai stovėjo Pasiuntinybės Patarėjas Kajeckas. Manau, kad jisai galėtų tą laikotarpį iki smulkmenų geriausiai ir nušviesti. Berods, į antros karo savaitės galą, apie rugsėjo 10 d., gavau Min. plk. Škirpos pavedimą nueiti į vokiečių štabą ir pasiteirauti kas dėl lenkų pajėgumo Vilnijoje ir Suvalkijoje. Tuo mano demaršu vokiečiai labai susidomėjo ir tą pačią dieną vakare ekstra atsakė, kad, jų žiniomis, toje Lenkijos dalyje teliko tik atsargos batalionai ir antros rūšies junginiai. Istoriniai žiūrint, ta vokiečių man nupiešta padėtis, atrodo, atitiko tikrovę. Labai energingo plk. Škirpos spaudimo nežiūrint, Kaunas savo nusistatymo nekeitė: Lietuva liko neutrali.

Sunku pasakyti, kuria linkme pasisuktų šiandien Lietuvos istorijos ratas aną Min. Škirpos siūlymą priėmus? Pirmas ir neabejotinas tokio sprendimo efektas anomis rugsėjo dienomis būtų Lietuvos paskaitymas anglų–prancūzų priešų pusėje. Girdėjau, kad anglų Chargé d’Affaires Kaune Preston šiam eventualumui buvo pasiruošęs ir turėjo parengęs mums karą skelbiančią notą... Į tą klausimą šiandien galėtų konkrečiai atsakyti p. Turauskas. Neabejotina, kad anomis dienomis politikos departamento direktoriui teko ne vieną kartą ta tema kalbėti su alijantų diplomatais Kaune.

Pravartu pastebėti, kad anomis pirmosios rugsėjo pusės dienomis / rusai peržengė lenkų sieną rugsėjo 17d/. Apie galimą sovietų pasirodymą Lietuvoje dargi ir kalbos nebuvo.

Toksai eventualumas anuo metu Lietuvoje tikrai niekam nesisapnavo. Tokios perspektyvos ženklai pradėjo aiškėti tik von Ribbentropui antrą kartą į Maskvą sulaksčius. Atrodo, kad per tą antrąjį pasimatymą ir buvo galutinai sutartas sferų pasidalinimas. Turėta įspūdzio, kad Lietuvą vokiečiai rusams užleido ne su visai lengva širdimi. Iš vokiečių pusės, atrodo, būta net rimtų mėginimų Lietuvą sau rezervuoti. Tuo reikalu von Ribbentropas buvo net plk. Škirpą į Dancigą išsikvietęs / Hitlerio kalbos metu/. Von Massov'o lydymas plk. Škirpa faktinai ten nuskrido. Rimtai buvo svarstomas min. Urbšio išsikvietimas...

Paskutinėje minutėje kas tai trūko, pasikeitė. Atrodo, Lietuvos punktas buvo Maskvos į condition sine qua non pastatytas. Min. Škirpos žodžiais, visą reikalą pagadino pats Urbšys: esą, pareikalavo iš anksto suformuluoti kalbamo pasimatymo dienotvarkės punktus. Žodžiu, Lietuvos įtraukimas į tą ar kitą įtakų sferą tuo metu buvo mestas į didžiųjų svarstyklių balansą. Maskvoje buvo prieita kompromiso: Lietuva liko padalinta. Vokiečiai sau rezervavo nedidelį plotelį iki Šakių–Marijampolės–Simno. Apie tai sužinojo Maskvoje nustebeš min. Urbšys. Tučtuojaus pavadė plk. Škirpai intervenuoti. Vokiečiai daug istorijų čia nekėlė: čia pat nuo tos teisės atsisakė. Kaip kuriozą pastebėsiu, kad kai kas iš toliau numatančių asmenų Lietuvoje buvo jau įsigijęs toje zonoje ir vienkiemėlius...

Su atsiradimu sovietų įgulų Lietuvoje prasidėjo paskutinis nepriklausomos Lietuvos egzistencijos ruožtas. Maskva tik laukė tam patogios progos... Iki vokiečiai užsiangažuos Vakaruose. Mat, dėl rusiškos okupacijos manu militari Maskvoje, atrodo, kalbėta nebuvo. Birželio 15 okupacija ir vokiečiams buvo tam tikra staigmena. Šis mano tvirtinimas yra pagrįstas autentiškais įspūdziais iš labai dažnų per 1940 m. gegužės–birželio mėnesius nuo mano pasikalbėjimų su vokiečių štabiniais. Šiaip ar taip, man buvo aišku, kad galutinis Lietuvos pavergimas yra tik laiko klausimas. Lietuva tuo metu be rezervų džiūgavo dėl atgauto Vilniaus. Pabalčio okupacijoje SSSR buvo užinteresuota pirmučiausia strateginiai. Ir tai dviem variantais: tiek puolamuoju, tiek ginamuoju.

* * *

Nepriklausomybė nėra dovana. Ją reikia iškovoti. 1918–1919 metais mes ją gavome per pasiryžimą ir aukas. Atėjo laikas rūpintis jos išsaugojimu, Kaunas tikėjosi ją išsaugoti liekant neutraliu. Škirpa manė galėsias ją išsaugoti einant kartu su vokiečiais. Jisai be rezervų tikėjo Vokietijos galutine pergale. Man atrodė reikia lygiagreta lošti kitas arklys / palaikant su Vokietija galimai geresnius „non belligerent“ santykius/. Vokiečių galutinė pergalė man atrodė abejotina. Tame ir buvo iki pat galo mano su Škirpa pagrindinis nuomonių skirtumas. Kariškai rištis su vokiečiais, laikiau, Lietuvos ateičiai pavojinga. Ieškant analogijos, turėjau galvoje 1914 metų Suomiją, pagaliau ir Lenkiją. Būdama rusų imperijos sąstate, Suomija nuo pat karo pradžios iš savanorių suformavo vieną Jaeger batalioną, kursai per visą karą narsiai kovėsi vokiečių pusėje. Lenkai turėjo Dowbor–Musnickį, turėjo ir Pilsudskį. Man atrodė panašios taktikos reikėjo griebtis ir Lietuvai. 1939 metų lapkričio mėnesyje ta tema rašiau ir kalbėjau štabe, Kaune. Buvau siūlęs nusistatyti ir neatidėliojant duoti slaptą palaimą formuoti lietuvišką pulką Prancūzijoje iš Europos ir Amerikos lietuvių savanorių.

Valdžios rehabilitacijai dalyką buvo galima viešai pasmerkti. Prisimenu, buvau sakęs: „Alijantų pergalei išmušus, visi skubės į savo gimtąsias vietas, ir lenkai, ir čekai, nebus ten tik mūsų“. Šis mano siūlymas, atrodo, rimtai svarstytas nebuvo. Neutralumo idėja buvo nustelbusi viską. Ilgainiui sąvoka „neutralus“ virto „neveiklus“. Kaunas pradėjo šalintis bet kokios apskritai iniciatyvos. Taip nelaukta ir visai nepasiruošę priėjome birželio 15... Sovietų įguloms Pabaltijyje įsisteigus, pradėjau Kauną klibinti ruoštis blogiausiam.

IV. Lietuva pusiau okupacinėje būklėje.

Su Maskva „draugiškumo“ saitams sustiprėjus, logiška, ir visai užsienyje esantieji pareigūnai buvo skatinami rusų diplomatams rodyti prielankumo, kur galint ir kiek galint pabrėžiant savo lojalumą. Man asmeniškai Berlyne tekdavo dažnai susitikinėti su neseniai į Vokietiją iš SSSR atvykusiais kariškiais: gen. Purkajev ir pulk. Skorniakov / senoji kariškių grupė buvo atšaukta/. Purkajev neužilgo buvo grąžintas atgal. Karo ir oro attaché pareigas ilgesniam laikui perėmė pulkininkas Skorniakov / jo padėjėjas majoras Bažanov/. Apskritai imant, rusų kariškiams Berlyne labiausiai rūpėjo informacija apie vokiečių Wermachtą. Pabalčiu jie mažai tesidomėjo. Net ir tais atvejais, kai matėsi su mumis / lietuviais, latviais, estais/.

Skorniakov, paprastai, būdavo labai atviras. Dažnai nukalbėdavo ir pusėtinai slaptų dalykų. Keliais atvejais, tarp kitko, prasitarė, esą mūsų kariškiams yra rezervuotos vietos net ir Maskvos karo akademijoje. Iš viso, vokiečiai tai buvo „jie“, jie gi su mumis, latviais, estais – „mes“. Psichologiniai imant, rusų galvosenoje, nuo įgulų įvedimo momento Pabaltis jau buvo visiškai inkorporuotas į SSSR... Analoginį įspūdį turėjo ir kiti Pabalčio karo attachés: Plk. Plensners ir plk. Jakobsen.

1939 metų lapkričio mėnesyje mano įspūdis buvo galutinai susidaręs: visiška Pabalčio okupacija yra tik laiko, pirmos progos klausimas. Ta prasme Kaunui keliais atvejais 1939 metų rudenį ir 1939–1940 m. žiemą ir pranešinėjau / nuorašas Užsienin politikos departamento direktoriui/. Maža to, kurią tai lapkričio dieną / datos nebepamenu / tuo reikalu buvau specialiai atvykęs ir į Kauną. Tiek kariuomenės štabo, tiek Užsienių reikalų ministerijos atsakingiems pareigūnams patariau neatidėliojant pradėti tam eventualumui ruoštis. Konkrečiai siūliau:

a/ ruoštis išskirti nepriklausomos Lietuvos aparatą užsienyje / buveinė U.S.A., Anglija ir t. t./, taip pat ruošti evakuacijos planą / pinigai, dokumentai/;

b/ komunistinio keršto ženkle esantiems piliečiams, pavojaus valandai išmušus, duoti galimybės išvažiuoti į užsienį / juos aprūpinti pasais, vizomis, pinigais, eventualiai vietomis / ir t. t.

c/ ruoštis prie ateities sukilimo bei prie partizaninių veiksmų. Tuo tikslu lietuvius patriotus / pirmiausia karius ir Šaulių Sąjungos narius / jau dabar aprūpinti individualiais pėstininkų ginklais. Mano manymu, tie ginklai turėjo būti parūpinti Ginklavimo Valdybos ir įpakuoti į dėžes taip, kad galėtų būtų užkasti.

Kariuomenės štabe visą reikalą išdėsciau Krašto Apsaugos ministeriui gen. Musteikiui, Kariuomenės Vadui gen. Raštikiui ir Štabo viršininkui gen. Pundzevičiui / dalyvaujant 2-ojo skyriaus viršininkui plk. Dulksniui/.

Mano pranešimui išklaustyti Užsienių Reikalų Ministerijoje buvo sušauktas pasitarimas, kuriame dalyvavo: min. Urbšys, Turauskas, tik iš Vilniaus atvažiavęs min. Bizauskas ir gen. Musteikis. Ką valdžios pareigūnai nutarė ir ar apskritai ką nors ta tema buvo tarę, nežinau. Už poros dienų išvažiavau atgal į Berlyną. Tuom kartu min. Urbšys pareiškė abejojimą, ar mano siūlomos priemonės iš viso, rusų įtarimo nesukeliant, gali būti įvykdytos ar net pradėtos būt vykdomos. Iš viso, tais laikais Kaunui užvis labiausiai rūpėjo parodyti mūsų pasiryžimą kuo skrupulingiausiai vykdyti pasiimtus pasižadėjimus.

* * *

1939–1940 metų žiema ėjo rusų–suomių karo ženkle. Nesulaukdama vokiečių puolimo vakaruose, sovietų ambasada Berlyne vis daugiau nervinosi. Kaunas buvo užimtas Vilniumi. Puolimui vakaruose numatytos datos vokiečių kaskart buvo atidedamos. Retkarčiais mūsiškiai užsimindavo rusams dėl anoje pusėje likusių Švenčionių, Mėlagėnų. Veltui. Apie kokias nors sienų pataisas rusai nenorėjo girdėti. Vokiečių štabiniai po senovei rodė mums prielankumo: čia dėl lenkų belaisvių vilniškių gražinimo, čia dėl eventualaus ginklų įsigijimo ir t. t.

Rusai laikėsi pabrėžtinai korektingai: įgulų nebuvo girdėti, išilgai naujos „sienos“ ėjo dideli darbai: su rusams įprastu žiaurumu ėjo pasienio „valymas“ – iš per šimtmečius apgyventų sodybų buvo kraustomi lietuviai. Mat, rusai norėjo pabrėžti savo intencijų „tyrumą“, padėties „konsolidaciją“.

Pavasariui įpusėjus, mūsų kariuomenės štabas pradėjo gauti žinias apie raudonosios kariuomenės stambesnę judėjimą Lietuvos rytiniame užnugaryje: Švenčionyse, Ašmenoje, Lydoje ir t. t. Vietomis ėjo didelių kelių bei tiltų, tiltelių taisymo darbai. Tuos reiškinius 2-asis skyrius vertino kaip tam tikras rusų saugumo priemones. Mat, laukto vokiečių puolimo vakaruose taip ir nesulaukta... Ant kiek ta išvada buvo pagrįsta – spręsti nesimu. Gal lygiagreta čia būta ir saugumo elemento. Išvadų turinys, paprastai, priklauso nuo išvadas darančio asmens ūpo, nusistatymo, pasaulėžiūros. Kaunas padėtį vertino optimistiniai, aš – pesimistiniai. Konstatuoti telkiniai man atrodė labai įtartini.

Ant tiek įtartini, kad gegužės pradžioje ir vėl nuvykau į Kauną „pasikalbėti“. / Mano paskutinė kelionė/. Kariuomenės štabe vyravo optimistinė nuotaika. Kariuomenės vadu tik ką buvo paskirtas gen. Vitkauskas. Ramus, darbštus, kuklus ir doras žmogus. Labai minkšto būdo asmenybė. Paašikėjo, kad kariuomenės štabe buvo pasiruošta keliems eventualumams, tame skaičiuje ir staigiam sovietų įgulų likvidavimui. Nebuvo pasiruošta tik vienam eventualumui: kaip tik tam, kursai faktinai birželio 15 ir įvyko. Apie jį mažiausiai galvota. Čia yra neabejotinos kaltės ir mūsų karo vadovybės. Koksai bebūtų valdžios nusistatymas, štabas turi būti pasirėngęs visuomet blogiausiam. Tai yra bet kurio kariško aparato abc. Valdžios neveiklumas mūsų karo vadovybės nepasirėngimo nepateisina. Mano su gen. Pundzevičium paskutinio pašnekesio proga buvau užsiminęs apie

raudonojo antplūdžio eventualumą ir apie reikalą pasirengti staigiam mūsų neskaitlingos kariuomenės permetimui į Suvalkioją / ten, kur sovietų įgulų nebuvo/. Ten, užnugarį atrėmus į Rytų Prūsus ir turint Nemuno ribą prieš save, buvo galima kurį laiką priešintis. Pasipriešinus – internuoti į Prūsus. Retrospektyviai galvojant, į tokią „santvarką“ mes privalėjome pereiti tik pirmiems įtarimams kilus / konstatavus telkinius ar kilus Butajevio incidentui²²/. Tautos moralės požiūriu pasipriešinti reikėjo. Čia dideliai apsileista. Jau iš Virbalio mėginimai sukelti 7. ir 9. pėst. pulkus buvo tik mėginimas, skubi improvizacija. Toki dalykai turi būti iš anksto paruošti. Deja, visas valdžios aparato ūpas tokiam variantui nebuvo pribrendęs. Prezidentui atsidūrus jau Virbalyje, tiek valdžios žmonės, tiek kariškiai dar save maitino kokiomis tai iliuzijomis. Jie tikėjo / norėjo tikėti/, kad Prezidento grįžimas padėti gali pakeisti. Jie siuntė delegaciją po delegacijos. Jie nenorėjo suprasti, kad faktinai tai buvo „Finis Lituaniae“.

Iš gen. Musteikio lūpų girdėjau jau Berlyne, kad visa mūsų valdžios viršūnėlė per visą krizės laiką tikėjo, esą Lietuvos geopolitinė padėtis / mat, Vokietijos kaimynė / Lietuvą stato į ypatingas sąlygas. Per tai ir likimas jos, lyginant su Latvija ir Estija, bus skirtingas. Kitais žodžiais, jie tikėjo, kad Vokietijos geografinė kaimynystė yra pakankamas mūsų saugumo laidas. Tiesa, ne geriau pasirodė ir mūsų kaimynai latviai. Pripuolamai, Kaune, birželio 14 Norkaitį²³ sutikęs latvių ministras Seja reikė mums užuojautos ir sakė nesuprantas, ko tie rusai iš mūsų nori...

Tas pats gen. Musteikis dar man sakė esą jis, kaip Krašto Apsaugos ministras, paskutinėmis anos tragingos savaitės dienomis, kai paaiškėjo visas padėties rimtumas, buvo gavęs tiesioginį Prezidento parėdymą išsiųskti pas save Vokietijos karo attachė Kaune plk. Just'ą, kad išaiškinus Vokietijos nusistatymą akivaizdoje Lietuvai iš SSSR pusės gresiančio pavojaus. Visą gen. Musteikio – plk. Just pasikalbėjimo smulkmenų dabar nebepamenu. Tą spragą, tikiuosi, užpildys pats gen. Musteikis.

V. Galutina katastrofa.

Aišku buvo, kad Maskva ieško tik priekabių. Šis faktas pats per save kalbėjo, kad Maskvos intencijų užnugaryje slėpėsi noras mus visiškai okupuoti. Strateginai galvojant, rusų intencijos buvo aiškios: Prancūzijai pakrikus, rusai skubėjo, kol dar nevēlu, praplėsti savo ariergarčių koncentracinį placdarmą galimai toliau į vakarus, tuo pačiu padidinti savo strateginio saugumo plotą / ginamuoju variantu/.

²² G. Butajevio, Raudonosios armijos kario Lietuvoje, byla tapo viena iš pretekstų 1940 06 14 TSRS ultimatumui Lietuvai. Šis karys, užverbuotas Lietuvos karinės žvalgybos, pabėgo iš įgulos ir slapstėsi Vilniuje, o vėliau nusišovė. TSRS vyriausybė apkaltino Lietuvą, kad čia grobiami, tardomi ir kankinami TSRS kariai.

²³ Jonas Norkaitis (1892–1983) – ekonomistas, visuomenės veikėjas, 1936–1940 m. Užsienio reikalų ministerijos Ekonomikos departamento direktorius. Dalyvavo Lietuvos delegacijos ekonominėse derybose su užsienio valstybėmis.

Prancūzijai gi išsilaikius, ir Vakarų frontui eventualiai stabilizavusis / ko rusai tikėjosi ir laukė/, Pabalčio okupacija vis vien būtų įvykusi, gal tik kiek vėliau. Šiuo atveju okupacija vyktų raudonųjų avangardų arčiau Vokietijos stūmimo sumetimais.

Išvada: karui pašonėje prasidėjus, mūsų likimas anksčiau ar vėliau turėjo būt išrištas. Neutraliais mes likti negalėjome. To nepaisant, Prancūzijos išėjimas iš rikiuotės Maskvai buvo didžiausia staigmena, visų kombinacijų fiasco. Užuoat būti nusilpusios Europos arbitru, SSSR atsidūrė viena prieš galingą Vokietiją. Pirmoms apie galimą Prancūzijos kapituliaciją žinioms atėjus, plk. Skorniakov kaip tik buvo pas mane, Pasiuntinybėje, žinią išgirdęs jis liko lyg stabo išstiktas. Išėjo nieko nepasakęs, pamiršo net skrybėlę...

Šiaip ar taip, gegužės antroje pusėje kariuomenės štabo II-me skyriuje buvau pasiūlęs mintį neatidėliojant susirūpinti slaptų dokumentų naikinimu. Neužilgo visi slaptų dokumentų adresatai / taigi ir karo attachés/, iš tikrųjų, gavo paliepiamą sudeginti visas naujausias žinių santraukas. Prieš apleidžiant Pasiuntinybę, aš asmeniškai sudeginau visas Berlyno karo attaché ofiso bylas ir dokumentus.

* * *

Pirmos apčiuopiamos žinios apie katastrofą mane pasiekė šeštadienio naktį: iš Eitkūnų skambino tik sieną perėjęs gen. Musteikis. Prašė skubios intervencijos dėl *Asylrecht* Ponui Prezidentui ir visai jo svitai. Dėl p. Prezidento vokiečiai apsisprendė tik popietinėmis sekmadienio valandomis. Kiek vėliau vienas aukštas Gestapo valdininkas man sakė, esą buvo rimto pavojaus, kad Prezidentas bus gražintas. Rytprusių pareigūnams teko susinešti net su Vakarų fronte tuo metu buvusiu fiureriu. Prezidentas kurį laiką buvo laikomas Jägerhöhe prie Angerburgo. Tuo metu buvo tikėtasi, Anglija netrukus kapituliuos. Vokiečiai pradėjo ruošti smūgiui į rytus. Labai galimas dalykas, kad šiame naujame ruožte vokiečių diplomatija buvo numachiusi tam tikrą rolę sulošti ir ponui Prezidentui. Anglijai nekapituliuojant ir karui besitęsiant, p. Prezidentas, ilgainiui, darėsi vokiečiams nebeįdomus, o jo buvimas Vokietijoje, rusų atžvilgiu, darėsi dargi ir nebepatogus. Pagaliau, gana nemandagi būdu Prezidentui buvo pasiūlyta Vokietiją apleisti.

* * *

Dokumentus sunaikinęs, pradėjau tvarkyti piniginės atskaitomybės apyskaitas. Ofisą apleidau Pasiuntinybės uždarymo dieną. Raktus palikau prie geležinės spintos.

Nuo liepos pradžios štabas pradėjo spausti, verčiant mane grįžti Kaunan. Kauno reikalavimus ignoravau. Okupacijos pradžioje štabo viršininkui pranešiau, kad... savarankiškai nepriklausomai Lietuvai žlugus, tolesnę karo tarnybą naujoje politinėje būklėje laikau nesuderinama su mano įsitikinimais ir pažiūromis / raštas Nr. 210/. Kauno spaudimas nesiliovė. Kiekvieną dieną siuntinėjo telegramas, skambino, rašė. Pagaliau liepos 25 d. gavau telegramą: „Kariuomenės vadas įsakė Tamstai liepos 26 popiet atvykti Kaunan – Purelis.“ Liepos 26 d. atsakiau: „Svetimos valstybės primesto kariuomenės vado įsakymai man negali būti privalomi“ / telegram Nr. 3937/. Tuo metu Lietuvos kariuomenės vadu Maskva kaip tik paskyrė sovietų generolą Baltušį-Žemaitį. Mano susirašinėjimas su kariuomenės vadu tuo ir pasibaigė. To nepaisant, antroje rugpjūčio pusėje Lietuvos

kompartija į Berlyną atsiuntė jaunąjį komunistą Bulotą / Andriaus Bulotos brolėnas/, su uždaviniu mane prikalbinti važiuoti namo. Įvyko ilgokas pasikalbėjimas. Istorinės kronikos sumetimais, jis vienas būtų vertas atskiro pro memoria. Tas pasikalbėjimas įdomus dar ir tuo, kad jis parodė, kokiame fantastiniame pasaulyje gyvena ir tarpsta lietuviškieji komunistai. Pasikalbėjimo gale turėjau įspūdžio, kad greičiau aš jį įtikinau...

Su tais pačiais tikslais pas mane lankėsi ir Berlyne akredituoti rusų kariškiai. Paskiau atvirai, „rusiškai“: rusų okupaciją apibūdinau gerai žinoma rusų patarle – „Prišli z sukonnym rylom v kalašnyj riad“²⁴. Taip pažintis savaime ir nutrūko.

VI. Emigracijoje.

Visuomet skaičiau, kad mūsų nepriklausomybės sąlygos priklauso nuo „liberališkojo“ bloko laimėjimo. Skaičiau ir skaitau, kad tik demokratinė pasaulio santvarka gali mums sudaryti pakenčiamas savarankiai egzistencijai sąlygas. Konsekventiškai, laikau, neracionaliu tai demokratijai sąmoningai kenkti ar prieš ją veikti. Nebegalint padėti, logika diktuoja bent jai nekliudyti.

Negaliu suprasti žmonių, kurie per medžius nebemato miško, kurie keikdami komunistų tuo pačiu metu neįstengia suprasti, kad kaip tik karą pradėjusi vokieškoji diktatūra mus vakar į tykojančio bolševizmo glėbį ir pastūmėjo. Nelygu kūdikis, kuris užuot puolęs jį pastūmėjusį kaltininką, visą savo pyktį nukreipė į jį užgavusį tvoriakampį...

Buvau ir esu tikras, kad tiek viena, tiek antra diktatūra, neduos ir minimalių padorios ir apsaugotos egzistencijos sąlygų. Berlyne aš smarkiai skyriaisi nuo tų, kurie iš vokiečių tikėjosi gausią nepriklausomybę. Nusistebėjimo vertas reiškinys: kiek vieni tikėjo rusais, tiek antri tikėjo vokiečiais.

Galimas daiktas, kad tam tikromis aplinkybėmis / pav., kaip 1918 metų gale / ir vokiečiai vieną dieną pasirodys dideliais liberalais ir mums iškilmingai grąžins nepriklausomybę, duos pinigų, ginklų, leis formuotis kariuomenei. Vokietijoje įvairūs prieteliai stengėsi man sudaryti frankomano, antanto mano opinią. Tie gandai, žinoma, pasiekė ir vokiečius. Šių metų pradžioje iš Lietuvos į Berlyną atbėgęs lakūnas Martinkus buvo vokiečių kvočiamas dėl mano nusistatymo. Pastaruoju laiku vis dažniau pas mane atsilankydavo aukštieji Gestapo pareigūnai. Vokietijoje – man nebebuvo kas daryti. Antra vertus, nedarau sau iliuzijų ir dėl savaime laisvę ir nepriklausomybę nešančių spindulių iš šios barikados pusės. Geriausiu atveju, manau, kad šioji pusė sudarys mums prielankias nepriklausomybei atgauti sąlygas. Savo ruožtu, tas rišasi su mūsų didžiųjų kaimynų pakrikimu, fiziniu išsisėmimu, panašiai kaip kad įvyko 1918 metais.

Nuo mūsų pačių priklausys tas sąlygas išnaudoti ar panaudoti. Viena yra aišku: nepriklausomybė pati savaime neateis, jos mums niekas nedovanos. Valandai išmušus, mes turėsime ją patys iškovoti. Gal ir krauju. Ten Lietuvoje, eventualiai ir čia tik iš užjūrio.

²⁴ Sena rusų patarlė: „Atėjo su įžūliu snukiu skanauti pyragų“ (laisvas vertimas).